

Malohanácké nářečí

Mgr. František Václavek

Malohanácké nářečí

1. Úvod
2. Krátce o Malé, o malohanáckém nářečí
3. Původ malohanáckého nářečí a jeho vývoj
4. Hlavní znaky malohanáckého nářečí
5. Zvláštnosti malohanáckého nářečí

1. Úvod

Jako člověk, který se narodil a následně prožil celý život na Malé Hané, si velmi dobře uvědomuji, že poslední svěbytností tohoto kraje je jeho řeč – malohanácké nářečí. Je to řeč ještě pořád živá, ale běžně ji používá pouze starší a nejstarší generace a s klesajícím věkem frekvence užívání tohoto jazyka klesá a u nejmladší generace se setkáváme pouze s používáním moravských koncovek, které ovšem nejsou vlastní pouze tomuto nářečí, a jsme rádi za to, že tato generace tomuto nářečí alespoň rozumí. Tuto řeč sleduji od dětství i díky tomu, že jsem s lidmi, kteří tuto řeč (a často žádnou jinou) používali v běžném hovoru jako mateřštinu, vyrůstal. A jsem – ač nerad – rovněž svědkem toho, jak se toto nářečí vytrácí a živé zůstává, až na výjimky, skutečně pouze pro starší generaci.

Proto jsem přivítal možnost sepsat hlavní znaky tohoto nářečí do této brožurky a nečiním si jako člověk, který se ve své profesi vůbec jazykem nezabývá, žádné vědecké cíle. Mým cílem je pouze stručně shrnout základní rysy tohoto nářečí pro učitele českého jazyka, případně zeměpisu či občanské výchovy, kteří pak tyto informace mohou použít jako zpestření při výuce naší mateřštiny nebo předmětů zabývajících se regionální problematikou. Malohanácké nářečí by si samozřejmě hluboké vědecké zpracování zasloužilo (několik různě dokonalých pokusů již bylo v minulosti učiněno), ale to je úkol pro jazykovědce a nikoliv pro laika se zájmem o tuto řeč. Tato práce rovněž nemá za cíl malohanácké nářečí učit jako jazyk, není to jazyková učebnice. Velikou radost by mi ovšem učinilo zjištění, pokud by tato drobná práce zvýšila zájem veřejnosti o tuto krásnou a veselou řeč, natož „habe se do toho negdo postil s vervó zkoset tém mlovit“.

2. Krátce o Malé Hané

Území našeho státu je rozčleněno administrativně do krajů, ty se člení na okresy, které jsou tvořeny jednotlivými městy a vesnicemi, obklopenými lesy, poli a loukami, které k nim patří. Toto členění vzniklo rozhodnutím úředníků, kteří mnohdy nerespektovali sounáležitost obcí a jejich obyvatel, jejich tradiční vazby, které se utvářely po desetiletí, ne-li po staletí a do jednotlivých samosprávných celků se tak dostali lidé s rozdílnými zájmy z oblastí historicky oddělených, ve kterých vývoj probíhal nestejně a po jiných liniích.

Území našeho státu je ale také možno rozčlenit do oblastí, které vykazují mnoho společných znaků včetně zvláštního jazyka, který se více nebo méně liší od spisovného jazyka českého. Tyto oblasti obvykle zasahují do více okresů případně krajů a jsou dokladem toho, že v době minulé směřovaly přirozené zájmy a potřeby místního lidu jinam, než dnes. Mezi takové oblasti patří například Haná, Slovácko, Valašsko a podobně.

Velmi svéráznou oblastí naší vlasti je malý, ale o to hezčí kousek země mezi Boskovicemi a Městečkem Trnávku, který se nazývá Malá Haná. Centrální obce se nacházejí v Boskoviclé brázdě, která na východní straně přechází v Drahanskou vrchovinu a na západní ve vrchovinu Letovickou. I obce v těchto kopcích k Malé Hané náleží, používají stejné malohanácké nářečí, snad s malými odchylkami ve výslovnosti. Název Malá Haná se již běžně používal v polovině devatenáctého století

O bližší specifikaci území Malé Hané se v minulosti pokoušelo několik autorů (Mackerle atd.), kteří se lišili pouze tím, že některé obce jedni k Malé Hané přiřadili a jiní ne (Březina, Šnekov, Vranová Lhota apod.) Pro naše potřeby vymezení Boskovice – Městečko Trnávka bohatě postačí, jen bude potřeba se zmínit, že ani toto malé území není po stránce jazykové úplně jednotné, což souvisí s tím, že hraniční obce Malé Hané na východě sousedí s obcemi mluvícími hanáckým nářečím a na západě zase nářečím horáckým a ta se samozřejmě s malohanáckým nářečím v těchto obcích prolínají.

3. Původ malohanáckého nářečí a jeho vývoj

Malá Haná byla vždy především oblastí zemědělskou, což už dnes samozřejmě úplně neplatí, ale „malohanáčtina“ vznikla v době, kdy se zemědělstvím živila většina jejich obyvatel. Jak a kdy tento jazyk vznikl není vůbec známo, faktem zůstává, že již v devatenáctém století se jím na venkově hovořilo a zřejmě můžeme předpokládat, že to bylo i mnohem dříve. Tento jazyk zůstal pevně spojen právě s oblastí Malé Hané, nepřekročil její hranice a lidé, kteří se odstěhovali z různých důvodů jinam, jej postupně přestali používat, neboť jim okolí nerozumělo. Naopak, lidé, kteří se sem přistěhovali se jej dobře nikdy nenaučili. Poprvé ho ve své práci použil Vanovický rodák, básník a spisovatel Otýn Břenek na počátku dvacátého století.

Malohanácké nářečí patří mezi nářečí moravská, speciálně hanácká a to západní, nejbližší má k nářečí hanáckému centrálnímu, které je popsáno a prostudováno velmi podrobně, ale liší se od něj některou výslovností tak, že vytváří skutečně samostatné nářečí, což dokazují ve svých dílech odborníci na slovo vzati, z nichž nejvýznamnější jsou pan prof. František Trávníček a jeho práce Úvod do české fonetiky (Praha 1932), Moravská nářečí (Praha 1926) a Historická mluvnice československá (Praha 1935), dále pan prof. František Bartoš a jeho Dialektologie Moravská I. z roku 1886 a II. z roku 1895 a nesmím zapomenout na pana Františka Svěráka a jeho práci Boskovické nářečí (Brno 1941). Asi nejobsáhlejší dílo o malohanáckém nářečí vytvořila ve své diplomové práci „Výslovnost na Jevíčsku“ paní Jaroslava Pačesová – Holková v polovině minulého století.

Naučit se malohanáckému nářečí je velmi obtížné a zdá se, že je to možné pouze odposlechem od nejmladšího věku, kdy se vytváří správná výslovnost. Získat správnou výslovnost později se zdá nemožné. Neplatí zde striktní pravidla pro výslovnost ve všech slovech podobného typu, některá slova se vyslovují jinak ve spojení s podstatným jménem rodu ženského nebo mužského (tři chlapi ale tře žensky) a pochopit všechny odlišnosti by asi vyžadovalo mnoho času a velkého úsilí a píle ve spolupráci s rodilým mluvčím.

Malohanáčtina nemá písemný projev i když byla (zejména v minulosti) o její zápis učiněna celá řada pokusů. Žádný ze zápisů se neujal a nestal oficiální psanou formou tohoto nářečí, nevystihuje podstatu výslovnosti, pouze se snaží nějakým znakem odlišit normální o, ó, e, é od širokých forem těchto samohlásek. V mém textu budu označovat malohanáckou výslovnost podtržením širokých samohlásek, normální výslovnost budou označovat samohlásky bez podtržení. Je pravdou, že se její výslovnost nezapomíná. Pouze se stává, že lidé s odstupem času nad některou výslovností váhají a problémy vznikají také při komunikaci v dnešní době, kdy se často používají slova, která v běžné řeči v minulosti používána nebyla vůbec nebo jen zřídka a tudíž nemají překlad do malohanáčtiny (nestala se přirozenou součástí slovní zásoby) a používají se ve spisovné podobě. „Kování“ malohanáci pak používají u těchto slov výslovnost platnou pro malohanáčtinu, což často vzbuzuje i úsměvy posluchačů. Musím se rovněž zmínit o tom, že výslovnost některých slov se liší málem v každé vesnici a že tudíž toto nářečí nemá shodnou výslovnost po celé Malé Hané ve všech slovech.

4. Hlavní znaky malohanáckého nářečí

a) Malohanácké nářečí má ve svém hláskovém systému tyto hlásky :

- šest krátkých samohlásek s normální výslovností : a, e , i, o, u, y

- dvě krátké samohlásky se širokou výslovností : e, o

- tři dlouhé samohlásky s normální výslovností : á, é, ó

- dvě dlouhé samohlásky s širokou výslovností, které nahrazují dvojhlásky : é, ó

V dalším textu budu označovat samohlásky se širokou výslovností podtrženě.

b) Malohanácké nářečí nemá dvojhlásky (aspoň ne ve slovech domácích)

c) Malohanácké nářečí má slabičné r, l, n a ostatní souhlásky jsou shodné se spisovnou češtinou

Za nejzávažnější charakteristické prvky malohanáčtiny je možno považovat:

1. důsledné nahrazení dvojhlásek au, ou širokým ó

ei, ai širokým é

2. předsouvání hlásky h (v současné době již není důsledné)

a) před o (které vzniklo z původního u)

např.: hotikat, hosnót, hónava,...

b) před a (hlavně ve slovech přejatých)

např.: harmara, hapatika ...

c) před i místo j

např.: hit (jít), hitrnica (jitrnice), hist (jíst)

3. důsledné používání hiátového v před zavřeným o a to jak na počátku slov, tak na morfologickém švu :

von, vokinko, navopak, postřehané

4. důsledné používání koncovky – ijó, - ajó, - ejó ve 3. os. pl. u sloves

mlovijó, sejó, dělajó

5. důsledné zkrácení hlásek í, ú, ů

(Tyto hlásky se vyskytují pouze ve slovech emocionálně zabarvených, hlavně citoslovcích

- bů, fí).

-

6. vysoká frekvence hlásek otevřených, širokých – e, é, o, ó

(Pro člověka neznalého malohanácké nářečí je velmi obtížné určit, kde se široká samohláska a kde ne).

7. krácení á v některých slovech typu

skala, žaba, baba, ...

8. tvary s analogickým a (dle tvrdých vzorů) ve sklonění měkkém)

doša, slepica, deňa...

9. užívání zájmených tvarů toho, temo, jednemo, jednoho

10. důsledné zachovávání l v přičestí minulých

nesl, vedl, mohl, rožl...

11. u starší generace důsledně používané tvary hdo, nehdo, nihdo, hde hdepak ...

u mladší generace paralelně gdo, ňegdo

12. u starší generace používané šč místo šť

ščestí, ešče, věpoščené, ...

13. často se používá skupina kl místo tl, zejména u starší generace

klosté, kloct, klačet

14. časté používání z místo s jako předpony u sloves

zhořet, zhodit, ...

15. Časté používání přejatých slov z němčiny, což je důsledek styku místních českých (nebo lépe moravských) obyvatel s německou menšinou. Některá slova převzala výslovnost v nářečí

- potoplovat
- pocovat
- veglančet
- hetman
- pošmáknot si

jiná si výslovnost ponechala původní

- angina
- politika
- diplom
- uniforma
-

Dostí časté je spojení cizího kmene s domácí předponou

- zapasovat
- zaflekovat
- pošmáknot
- veglančet

5. Zvláštnosti malohanáckého nářečí

Zvláštností malohanáckého nářečí je výskyt slov, která se ve spisovné češtině nevyskytují. Je jich veliké množství, uvedu pouze některé, možná by si tyto zvláštnosti zasloužily své vydání ve formě slovníku.

chrmtat	- pokašlávat
chrmc <u>o</u> vod rána do večera	
nanicovat <u>é</u>	- k ničemu
nanicovat <u>é</u> človjek	
votkál	- odkud
zable <u>ň</u> et	- zazvonit
zvone <u>m</u> <u>m</u> o zable <u>n</u> ij <u>o</u> na posledni cestě	
pedyntrovat	- posluhovat
lepat <u>m</u> o <u>ch</u> e	- zabíjet muchy
hóhrabeč <u>ň</u> ák	- veliký koš
krapole <u>ce</u>	- kapky
neš'ápeny d'ecko	- zatracené dítě
perlenke vot <u>p</u> o <u>t</u> o	- kapky potu
setidla	- třísky
ze setidel borov <u>é</u> ch se d'á <u>l</u> e š <u>p</u> él <u>k</u> e	
čondat	- přšet
<u>b</u> ode zas <u>é</u> c č <u>o</u> ndat ze stře <u>ch</u>	
f <u>č</u> el <u>é</u> ši čas	- tento čas
f <u>č</u> el	- teď
pára děti	- chlapec a děvče
sp <u>o</u> dit gde co	- polítat kde co, provést kde co
ca <u>f</u> órek	- slabé dítě
bo <u>ň</u> et	- brečet
nebo <u>ň</u> m <u>ň</u> e zdeká <u>j</u>	
ps <u>e</u> ne	- nezralé ovoce
Nezbir <u>é</u> t <u>e</u> ps <u>e</u> n <u>e</u> , t <u>e</u> nend <u>o</u> do bo <u>ch</u> et.	
Seš zelen <u>é</u> jak ps <u>e</u> na.	

harabózi - staré krámy
Vehoť to harabózi s chalope.

sprobnót - zkusit
Sprobní, jak ti to bude šmakovat.

trocilka - první máslo, ještě s podmáslem
Ďecka se t'ěšijó na trocilkó.

sésat - dívat se
Co na mne tak sésáš ?

vodojice - první mléko od krávy
kósek vopečené vodojice

čokolina - čokoláda

aňi hňi - vůbec nic
Nespravil s ňó aňi hňi.

krapka, krapena - troška
Poť na krapeno!

klóhnit, zaklóhnit - vařit, zamazat vařením
Co to klóhniš ? Nezaklóhňe mne celý hrnce.

zmerčēt - spatřit

ķesat - hnisat, ale i kvasit
ķesany zeli

drkotat - třást
drkotat zobama

kafějové - má rád kávu
Von běl dřiv kafějové, ale fčel nic nechce.

praščke - suché klesti
bělo to sochy jak praščke

vepchnót - vyvrtnout
Ať si nevepchneš nohó.

rozverné - rozpustilý
takovy rozverny d'ěcko majó

klazán - darebák

práčnivé - zkažený

Von má práchnivy zobe.

glenťák - slintáček pro děcko

hohřébnot - ukousnout

krafcetla - cukřík

Comlé krafcetlo a nemrč.

gleňet - dívat se nebo spíš čučet
Negleň toťkáj a poť.

firhaňke - záclonky

psotke - malé věci
Sami takovi psotke to so!

tocha - předtucha
v blahé toše

caforovat - dělat cavyky
Te se s tém ale nacaforoješ.

ip tahem - v jednom kuse
Dále ip tahem cele deň.

babocat - chodit a nic nedělat
Nebaboce tade !

figle - podvůdky
Vemešlel si fšelejaky figle, jen habe voklamal drohy.

šofánek - naběračka

štokrle - čtyřnohá židle bez opěradla

Další zvláštností malohanáckého nářečí jsou odlišná slova pouze v určitých tvarech:

voni mášo - máchají

šeckech - všech

koleknást - kolik

neplkoce - neplkej

zamiš s tém - zamíchej s tím

hopni dolu - skoč dolů

rožni - rozsviť

Poslední významnou zvláštností malohanáčtiny jsou slova, která jsou stejně psaná, ale mají dvojitou výslovnost a tudíž i dvojitý význam:

kopec	X ko <u>pe</u> c (obchodník)
bok	X bo <u>k</u> (buk)
sok (soupeř)	X so <u>k</u> (suk)
sloka	X slo <u>ka</u> (pták)
kos	X ko <u>s</u> (kus)
led	X le <u>d</u> (lid)
sen	X se <u>n</u> (syn)
seno	X se <u>no</u> (synu)
lest	X le <u>st</u> (list)
zemák (brambor)	X ze <u>m</u> ák (zimní kabát)
gde (kde)	X gde <u> </u> (kdy)
nigde (nikde)	X nigde <u> </u> (nikdy)
deš (jdeš)	X de <u>š</u> (když)
přebírat /přebírat)	X pře <u>b</u> írat (přibírat)
přebjehnót (přebjehnout)	X pře <u>b</u> jehnót (přibjehnout)
překlopit	X pře <u>k</u> lopit (přikrýt, přiklopit)
přesolet (přesolit)	X pře <u>s</u> olet (přisolit)
teto	X te <u>t</u> o (tyto)

ledo_ (ledu)	X le <u>do</u> (lidu)
sela	X se <u>la</u> (síla)
mela	X me <u>la</u> (myla)
Bela	X be <u>la</u> (byla)
překládat	X př <u>e</u> kládat (přikládat)
přenesla	X př <u>e</u> nesla (přinesla)
přešil	X př <u>e</u> šil (přišel)
převázaná	X př <u>e</u> vázaná (přivázaná)
dno	X dn <u>o</u> (dnu – nemoc míti)
kop	X k <u>o</u> p (kup)
sok	X s <u>o</u> k (suk)
postil se	X p <u>o</u> stil se (pustil se)

Okrajových zvláštností malohanáckého nářečí bych mohl vyjmenovat ještě celou řadu, ale to by pohled na toto nářečí jen zkomplikovalo a to rozhodně není cílem této drobné práce. Nezbyvá, než si přát, aby se toto půvabné nářečí z našeho kraje docela nevytratilo a snad nezůstane jen ve formě vzpomínek a pátrání v paměti se slovy : „Ježiš, nemužo si spomenot“.

Malohanácké nářečí

Mgr. František Václavek

Region Moravskotřebovska a Jevíčska, 2012

NEPRODEJNÉ